

TARSUS'TA DOKUMA SANAYİNİN TARİHİ GELİŞİMİ VE ÇUKUROVA SANAYİ İŞLETMELERİ

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE TEXTILE INDUSTRY IN TARSUS AND ÇUKUROVA INDUSTRIAL ENTERPRISES

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 28 Nisan 2021	Received: April 28, 2021
Hakem Değerlendirmesi: 01 Mayıs 2021	Peer Review: May 01, 2021
Kabul: 30 Temmuz 2021	Accepted: July 30, 2021

DOI : 10.22520/tubaked2021.23.009

Yemliha ORHAN* - Meltem UÇAR**

ÖZET

Tarsus tarihi öneme sahip çok katmanlı bir yerleşimdir. Tarihin farklı dönemlerinde farklı nitelikleriyle değerli görülen kent, Osmanlı'nın son döneminde dokuma sanayi ile önem kazanmıştır. Bu önem, Cumhuriyetin ilanından sonra da kentin sosyokültürel ve ekonomik gelişiminde belirleyici bir etken olmuştur ve kentin simgelerinden biri haline gelmiştir. Bölgede ve Tarsus'ta, dokuma sanayi son yıllarda işlevini kaybetmiştir. Kullanım dışı kalan ve terk edilen endüstri yapıları yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Günümüzde Tarsus'ta bulunan ve endüstri mirası kavramı içinde değerlendirilmesi gereken dokuma sanayisine ait yapıların çoğunluğu koruma altına alınmamıştır ve bir bölümü yıkılarak yerine yeni yapılar inşa edilmiştir.

Çalışmanın amacı, kent ve ülke tarihinde önem taşımakla birlikte henüz yerleşke ölçeğinde koruma altına alınmamış olan Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin mevcut fiziki durumunu ve endüstri mirası olarak taşıdığı değerleri sunmaktır. Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin kentte hızla yok olmakta olan dokuma sanayisine ait endüstri mirası yapıları içindeki yerini tanımlayabilmek için Tarsus'ta dokuma sanayinin tarihi gelişim süreci sosyal ve ekonomik anlamları ile açıklanmaktadır. Yazıdaki tarihi araştırmalar arşiv belgeleri, şer'iyeye sicilleri ve konu ile ilgili yayımlanmış araştırmalara dayalıdır. Bu çerçevede, giriş bölümünde çalışmayla ilgili genel kuramsal ve yöntemsel bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde, Tarsus'ta dokuma sanayinin gelişimi sunulmaktadır. Üçüncü bölümde Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin tarihi gelişim süreci ve mevcut fiziki durumu aktarılmaktadır. Son bölümde Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin endüstri mirası olarak yerleşke ölçeğinde sahip olduğu önem açıklanmakta ve önerilen koruma yaklaşımları sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çukurova Sanayi İşletmeleri, Pamuk Üretimi, Dokuma Sanayi, Endüstri Mirası, Tarsus.

* Y. Mimar, Anıt Mah. 0305 Sk. No:16 Tarsus/Mersin.

e-posta: gungoryemliha@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2281-1088

** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Çiftlikköy Kampusu 33343 Yenişehir/ Mersin

e-posta: mucar@mersin.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1074-9376

ABSTRACT

Tarsus is a multi-layered settlement having historical importance. The city, which is valued with its different characteristics in different periods of history, gained importance with the textile industry in the last period of the Ottoman Empire. This importance has also been a determining factor in the sociocultural and economic development of the city after the proclamation of the Republic and textile industry became one of the symbols of the city. In recent years, textile industry has lost its function both in the region and in Tarsus. The abandoned industrial structures have been facing the threat of extinction. Today, most of the heritage buildings belonging to the textile industry in Tarsus aren't under protection and some of them have been demolished and new structures have been built instead.

The aim of the study is to present the current physical condition and heritage values of Çukurova Industrial Enterprises, which is important in the history of Tarsus and Turkey, but haven't been taken under protection at site scale. Historical development process of the textile industry in Tarsus is explained with its social and economic meanings, in order to define the place of Çukurova Industrial Enterprises among rapidly demolishing industrial heritage buildings in Tarsus. Outcomes of the historical research depend on archival documents, şer'iyye registers and printed documents. In this context, general theoretical and methodological framework of the study is given in the introduction part. The historical development of the textile industry in Tarsus is presented in the second part. In the third part, the historical development process and current physical situation of Çukurova Industry Enterprises are explained. In the conclusion, the significance of Çukurova Industry Enterprises as an industrial heritage is explained and proposed conservation approaches are presented at site scale.

Keywords: Çukurova Industry Enterprises, Cotton Production, Textile Industry, Industrial Heritage, Tarsus.

GİRİŞ

Tarsus'ta yaşam Neolitik Dönemden itibaren kesintisiz olarak devam etmiştir. Coğrafi konum olarak Kilikya'yı İç Anadolu'ya bağlayan yolların kesişiminde olması ve Regma Gölü ile Akdeniz'e açılan güvenli bir limana sahip olması, Tarsus'un tarihi boyunca önemli bir kent olmasını sağlamıştır. Tarıma elverişli topraklar kenti değerli bir yerleşim alanı yapmıştır.

19. yüzyılın başlarında dünyada ve Osmanlı'da yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler bölgede var olan pamuk üretimini farklı bir boyuta taşımıştır. Tarsus'un 1832 yılında Mısır egemenliğine girmesiyle bölgede planlı tarımsal üretime geçilmiş ve daha geniş alanlarda pamuk üretimi yapılmaya başlanmıştır. Pamuk üretiminin artması ve yabancı ülkelere satışı, pamuk işleme ve dokuma sanayinin gelişimini beraberinde getirmiştir. Üretilen pamukların işlenmesi için ilk olarak yabancı sermayedarlar iplik ve dokuma fabrikalarını kurmuşlardır.

Osmanlı Dönemi'nde, dünya ölçeğindeki ekonomik ve siyasi planlamalar doğrultusunda yabancı sermayedarlar aracılığıyla bölgede başlayan dokuma sanayi, Cumhuriyet'in ilanı sonrası yerel girişimlerle devam etmiş ve gelişmiştir. Yakın geçmişe kadar Tarsus'ta ve bölgede faaliyet gösteren iplik ve dokuma fabrikaları, bölgenin tarımsal ve ekonomik faaliyetlerini etkilediği kadar, fabrikalarda çalışan işçi ve mühendislerin bölgeye gelmesi ve fabrikaların hem çalışanları hem de kentliler için sunduğu sosyal yaşam olanaklarıyla kentin sosyokültürel yaşamında da belirleyici olmuştur. Günümüzde faaliyet göstermeyen Berdan Tekstil Fabrikası'nın Tarsus kent merkezindeki Cumhuriyet Meydanı kazılarını desteklemesi, yine günümüzde faaliyet göstermeyen Çukurova Sanayi İşletmeleri bünyesinde kurulan Çukurova Basketbol Kulübü dokuma sanayi fabrikalarının kente kattığı sosyal ve kültürel kazanımlara örnek olarak verilebilir.

Osmanlı Dönemi'nde başlayıp Cumhuriyetin ilanı sonrası da Tarsus'ta devam eden dokuma sanayi faaliyetleri günümüzde devam etmemektedir. Tarsus'ta bulunan dokuma sanayisine ait yapılar, işlevlerini kaybetmeleri sonucunda terk edilmiş, hatta bazıları yıkılmış ve yerine yeni yapılar yapılmıştır. BOUN Gözlükule Kazısı Araştırma merkezi olarak yeniden işlevlendirilen Tarsus Çırcır Fabrikası Tarsus kent merkezinde endüstri mirası bir yapının korunarak yeniden işlevlendirildiği tek örnektir. Tarsus'ta bulunan ve mimari, teknolojik, tarihi, sosyal, ekonomik açımlarda farklı değerler taşıyan fabrika alanları, endüstri mirası tanımı çerçevesinde koruma altına alınmalıdır.

Endüstri yapılarının korunması yönündeki söylemler, eski endüstri alanlarının işlevsiz hale gelmesi sonucu terk edilmesine duyulan tepkiyle ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmıştır (Saner 2012: 53; Alpan 2012:23). Korunması

gerekliliği endüstri yapılarına yönelik tanımlanan ilk kavramsal yaklaşım endüstri arkeolojisidir (Martin 2012: 40). Endüstri arkeolojisi yaklaşımı 1955 yılında *Amateur Historian* dergisinde Endüstri Devrimi ürünleri hakkındaki çalışmaları anlatan, *Industrial Archaeology* başlıklı yazıda kullanılarak kabul görmüştür (Hudson 2015:11). Bu süreçte endüstri arkeolojisi yaklaşımı ile değerlendirilen endüstri yapıları, endüstri anıtı olarak adlandırılmıştır (Saner, 2012: 54). 1970'lere kadar endüstri arkeolojisi kavramı üzerinde incelemeler yapılmış, konferanslar düzenlenmiştir. Günümüzde endüstri arkeolojisi yerine endüstri mirası araştırmaları yaklaşımı ve endüstri anıtı yerine endüstri mirası tanımı yaygın olarak kullanılmaktadır (Martin 2012: 40). 1970'lerden sonra endüstri yapılarının nitelikli koruma ve yeniden kullanım konuları gündeme gelmiştir. Bu gelişmelerle birlikte TICCIH (Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi-*The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage*), ERIH (Avrupa Endüstri Mirası Güzergâhı-*The European Route of Industrial Heritage*) DOCOMOMO (*DOcumentation and COnservation of Buildings, Sites and Neighborhoods of the MODern MOVement*), ISCIH (Uluslararası Endüstriyel Miras Bilimsel Komitesi-*International Scientific Committee on Industrial Heritage*) gibi çeşitli örgütler endüstri miras kavramı hakkında görüş bildirmişlerdir.

2003 yılında TICCIH tarafından oluşturulan Nizhny Tagıl Tüzüğü'nde endüstri mirası tanımı yapılmaktadır. Tüzükte yapılan tanıma göre endüstri mirası; sanayi kültürünün tarihsel, teknolojik, sosyal, mimari ve bilimsel değere sahip kalıntılardan oluşmaktadır. Söz konusu kalıntılar; binalar ve makineleri, atölyeler, imalathaneler, fabrikalar, madenler ile işletme ve arıtma sahalarını, ambarlar ve depoları, enerji üretilen ve kullanılan yerleri, ulaştırma ve tüm alt yapısını, ayrıca sanayi ile ilgili barınma, ibadet etme veya öğretim gibi sosyal faaliyetler için kullanılan yerleri kapsamaktadır. Nizhny Tagıl Tüzüğü endüstri mirası değerlerini aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

- Endüstriyel miras, derin tarihsel öneme sahip olan ve olmaya devam eden faaliyetlerin kanıtıdır.
- Endüstriyel miras, sıradan insanların hayatlarının bir parçası olarak sosyal bir değere sahiptir ve bu nedenle önemli bir kimlik duygusu oluşturur.
- Bu değerler, endüstriyel mirasın yer aldığı alanın, dokusuna, bileşenlerine, makinalarına ve ortamına, endüstriyel manzaraya, yazılı belgelere ve ayrıca insan hatıralarında ve geleneklerinde yer alan somut olmayan arşiv kayıtlarıdır.
- Belirli süreçlerin, alan tipolojilerinin veya peyzajların yok olmaması için, özel değer verilmeli ve dikkatlice değerlendirilmelidir. Erken veya öncü örnekler özel bir değere sahiptir.

Endüstri mirası kavramı endüstri ile ilgili tarih öncesi çağdan günümüze olan tüm nesnelere (üretimde yer alan makine teçhizat vs.), yapıları, alanları kapsamaktadır. Endüstri alanları yapıların mimari mühendislik kavramlarıyla ele alınmasının yanında çalışanların anıları, becerileri ve sosyal yaşamlarıyla da bütünleşen bir anlam ifade etmektedir. (ICOMOS- TICCIH 2011: 1).

Avrupa 1950'lerden itibaren endüstri yapılarını koruma tartışmaları sürecinden geçerken Türkiye böyle bir süreç yaşamamıştır. Türkiye'de endüstri mirası farkındalığı geliştirilirken kaynak olarak Avrupa'da çıkan yasa ve tüzüklerden yararlanılmıştır. Ülkemizde endüstri mirası özelinde bir örgütlenme bulunmamaktadır. Ancak ICOMOS Türkiye Milli Komitesi ve DOCOMOMO Türkiye komiteleri endüstri yapı ve alanlarını koruma yaklaşımı çerçevesinde ele almaktadır. Bu yapılara ilişkin yaptırımlar ilgili bakanlıklar ve müdürlükler tarafından yürütülmektedir. Türkiye'de 1983 yılında yayınlanan ve tarihi süreç içinde geliştirilen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda endüstri mirası tanımı yer almamaktadır. Bununla birlikte ülkemizde mevcut mevzuat çerçevesinde endüstri mirası yapılar koruma altına alınabilmektedir.

Endüstri mirası yapıların korunması ve geleceğe aktarılması, bulunduğu ülkenin ekonomi tarihine ışık tutması bakımından önemlidir. Endüstri miras alanları zaman içerisinde işlevlerini yitirmektedir ve kent içerisinde yıkık alanlar oluşturmaktadır. Endüstri alanlarını kente kazandırmak ve yaşanabilir hale getirmek için çoğunlukla yeniden işlevlendirme yöntemi uygulanmaktadır.

Bu çerçevede, çalışmanın amacı yerleşke ölçeğinde koruma altına alınmamış olan Tarsus Çukurova Sanayi İşletmeleri'ni sunmak ve koruma önerileri geliştirmektir¹. Çalışma Çukurova Sanayi İşletmeleri yerleşkesine odaklanmakla birlikte, söz konusu fabrika yerleşkesinin tarihi önemini ortaya koyabilmek için Tarsus'ta hızla yok olmakta olan dokuma sanayisine ait endüstri mirası yapıların oluşum ve gelişim süreci çalışma kapsamına alınmıştır.

TARSUS'TA DOKUMA SANAYİNİN OLUŞUMU

Tarsus'ta pamuk üretimiyle ilgili bilgilere tahrir defterlerinden ulaşılabilmektedir. Kentte, buğday üretiminden sonra arpa ve diğer zirai ürünlerle birlikte pamuğun geldiği; 1519 tarihinde Tarsus'ta nahiyeleri

¹ Bu çalışma birinci yazar tarafından hazırlanan ve ikinci yazar tarafından yürütücülüğü yapılan "Tarsus Çukurova Sanayi İşletmelerinin Endüstri Mirası olarak Korunması ve Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezi ve 2. Uluslararası Mersin Sempozyumu'nda sunulan "An Evaluation of Tarsus Çukurova Industrial Enterprises as an Industrial Heritage" başlıklı bildirinin geliştirilmiş halidir.

ile birlikte toplamda yaklaşık 4.5 ton pamuk elde edildiği bilgisi bulunmaktadır (Akgündüz vd. 1993: 329; 393).

17. yüzyıla kadar geleneksel yöntemlerle işlenen pamuk sanayi devrimi ile makinelerle işlenerek endüstri ürünü haline gelmiştir (Foto. 1). 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bu gelişme ile Osmanlı'da bataklık arazilerin tarımsal alanlara dönüştürüldüğü ve dokuma sanayinin ilk adımlarının atıldığı yer Çukurova bölgesi olmuştur. Tarsus'ta bataklık halinde bulunan arazileri kurutarak verimli tarım arazilerine dönüştürme işlemi yerli halkın yeterli sermayesinin olmaması sebebiyle gayrimüslim tüccarlar tarafından yapılmıştır (Ulutaş 2015: 211-221). Gayrimüslimlerin bataklıkları kurutma çabaları, daha sonra inşa etmeyi düşündükleri dokuma fabrikaları için yatırım olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bölgedeki bataklık kurutma ve dokuma fabrikaları kurma yönünde girişimde bulunan ilk gayrimüslim tüccarlar Harison Debbas ailesi ve ortakları, Rifail Papasyan, Hoca Hanna, Mösyö Riz, Mösyö Dolanes ve Mersin İspanya Konsolosu Mavromati'dir (Ulutaş 2015: 211-221). Ulutaş'ın verdiği bilgiye göre belirtilen gayrimüslimler kurdukları bataklıklar üzerinde hak sahibi olmuşlar ve devlet tarafından bu arazileri işletmeleri için belli imtiyazlar verilmiştir. Verilen imtiyazlar sayesinde vergiden muaf olarak öncelikle çırçır ve prese fabrikaları kurulmuştur (Çize. 1).

Fotoğraf 1: Sanayi öncesi el tezgâhlarını kullanarak iplik üreten çereciler ve telis dokuyan çullahlar (Uğur Pişmanlık Arşivi)/ *Workers producing yarn and weavers weaving sacks using pre-industrial looms*

Tarsus'ta ilk çırçır fabrikası kurma girişiminde bulunan kişilerin İngiltere konsolos vekilliğini yapan aslen Beyrutlu Osmanlı vatandaşı olan Harison Debbas ve ortakları olduğu düşünülmektedir. Harison Debbas ve ortakları Tarsus'un İnce Hark Mahallesi'nde bataklık halindeki araziye kurutup tarımsal faaliyete geçmiştir. Ardından bu bölgede bir çırçır fabrikası inşa etmişlerdir. Şer'iyye sicillerinde adı Hacı Abdullah Debbas² olarak

² Şer'iyye sicillerinde kısaltılmış adı Abdo olarak belirtilen Hacı Abdullah Debbas, Osmanlı'nın Rum vatandaşı olup 1863 yılında

Tarih	Kurucusu	Fabrikanın Türü
1862	Harison Debbas ailesi ve ortakları	Çırçır fabrikası
1863	James Gont	Çırçır fabrikası
1863	Rifail Papasyan	Çırçır fabrikası
1863-64	Cemko Bezirgan	Çırçır fabrikası
1887-88	Mavromati ve ailesi	İplik Fabrikası
1893-94	Mösyö Avanya	Çırçır Fabrikası
1910-11	Mehmet Rasim Dokur ve ailesi	İplik Fabrikası
1951-2009	Kasım Ekenler	Ekenler Çırçır Prese İplik ve Dokuma Fabrikası

Çizelge 1. 19. yy ve 20. yy'da Tarsus dokuma sanayi yapıları (Öz 2016: 33; Ulutaş 2015: 213; URL-2) James Gont ve Cemko (Cameskot) adlı kişilerin aynı kişi olabileceği düşünülmektedir (Ulutaş 2015: 214). / *Tarsus textile industrial structures in the 19th and 20th centuries. It is considered that, James Gont and Cenko (Cameskot) may be the same person (Ulutaş 2015: 214)*

geçen kişiyle ilgili 1876 yılına ait bir davada, tüccar olan ve Marsilya'da yaşayan Körnöt ve ortaklarının aslen Beyrut ahalisinden olan Hacı Abdullah Debbas'a 18 bin Frank borç verdiği belirtilerek, borcun ödenmemesi üzerine, Hacı Abdullah Debbas'a ait Sadullah Efendi Vakfı dâhilinde olan pamuk fabrikasıyla değirmen ve kaza dâhilindeki bir kıta bahçenin borcuna karşılık işleme alınması talep edilmektedir (Şen 2011: 161-162). Bu belgeden bahsi geçen fabrika Debbas fabrikası olmalıdır ve fabrika yanında bir değirmen olduğu anlaşılmaktadır. 1882'de Tarsus Ticaret Mahkemesince Harison Debbas ve ortağı hakkında iflas kararı çıkarılmıştır. Fabrika bu dönemde kapanmış ancak 1926'da Hüsnüzadeler ve Şinasi Şirketi tarafından kiralanmıştır (Uğuz 2011: 331). Günümüzde Debbas'ın fabrikasına ait bilinen iz bulunmamaktadır.

Debbas fabrikasının açılışından bir yıl sonra, 1863 yılında Tarsus'ta iki fabrika daha açılmıştır. Birincisi İngiliz asıllı James Gont'un Tarsus'ta kurduğu 90 çırçır makinesi, iki su cenderesi ve iki su tribününden oluşan fabrikadır (Ulutaş 2015: 215). 1863 yılında kurulan diğer fabrika ise Rifail Papasyan'ın fabrikasıdır. Ermeni asıllı Rifail Papasyan'ın 20 Ocak 1862 tarihinde yazılmış, Tarsus

ve çevresindeki arazilere pamuk ekiminin uygun olduğu ve yurtdışından makineler getirterek fabrika kurmak istediğini belirten başvuru dilekçesi bulunmaktadır (Uğuz 2011: 331). Bu girişimin sonrasında fabrikayı açtığı anlaşılmaktadır.

1868 tarihli salnamede Tarsus'ta iki pamuk fabrikası, 50 akmişe (kumaş işleme) tezgâhı, üç basmahane, yedi boyahane olduğu belirtilmektedir (Akgündüz vd. 1993: 357). Salnamede yer alan bilgilerden çırçır fabrikalarının yanı sıra kumaş işleme ve boyama ile ilgili iş kollarının da varlığı anlaşılmaktadır.

Mersin'de İspanya Konsolosluğu görevini yürüten Rum asıllı Mavromati 1887'de Tarsus'ta iplik ve çırçır fabrikası açma girişiminde bulunmuştur. Mersin'de Ortodoks Rum zenginlerinin arasında yer alan Mavromati, gemi acenteliği, emlak komisyonculuğu, sarraflık ve bankerlik gibi farklı işlerle uğraşmıştır. Mavromati Tarsus'ta açılan fabrikasını 60 çırçır makinesi ile kurmuştur (Ulutaş 2015: 218). Kurduğu fabrikaya şimdiki Berdan Nehri'nin eski adı olan *Cydnos* adını vermiştir. Fabrikada çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan 135 işçi çalıştırdığı ve kadın işçilerin çoğunluğunun Giritli göçmenlerden oluştuğu bilinmektedir. *Cydnos* Fabrikası hidrolik enerjiyle çalışıp, 4-18 numara iplik üretimi gerçekleştirmiştir.

Uğuz'un çalışmasında 1895 yılında Tarsus'ta bulunan ve Mavromati İplik Fabrikası'nı gezen Şerafeddin Mağmûmî'nin fabrikada gördükleri şu şekilde ifade edilmektedir:

“Kapıdan girilince yüzlerce tezgâhlar faâliyetinden şiddetli bir gumguma, binlerce âhengin, çarkların derûnunda, bir tarraka işitilir. Rehberlik eden İngiliz makinisti bizi ibtidâ tarak makinelerinin yanına götürdü. Burası amelîyâtın mebdî. Pamuk, çekirdeklerinden

Adana'da Birleşik Devletler yönetimine bilgi sağlarken, 1867-1882 yılları arasında Tarsus'ta konsolos yardımcısı olarak görev almıştır (URL-1). Kaynaklarda adı John Abdo Debbas olarak da geçen kişi Tarsus'ta ortaya çıkardığı bir lahiti kendi girişimleriyle New York-The Metropolitan Museum of Art'a göndermiştir. 1871 yılında yazdığı mektupta büyük zorluklar ve harcamalarla Tarsus'tan Mersin'e taşıdığı lahiti Birleşik Devletler Donanmasına ait bir gemi ile ABD'ye yollamasını detaylı olarak açıklamaktadır (Johnson Augustus 1915: 192-193). Burada adı geçen John Hacı Abdullah Debbas isimli kişi ile Harrison Debbas'ın aynı kişi veya aynı aileden farklı kişiler olması durumu net olmamakla birlikte 1876 tarihli davada bahsi geçen fabrika Tarsus'taki Debbas Fabrikası olmalıdır.

ayrılıp kabarmakta. Bunların yanında silindir destgâhlar var. Ayıklanan pamuk üstüvâneler arasından tazyik ile geçerek levha şekli alıyor ve bir mihvere sarılıyor. Müteâkiben bu sargılar taksim destgâhlarına verilerek orada ip kalınlığında fitiller husûle gelip sepete yığılıyor. İşte ipliğin şekli-i ibtidâisi budur. Bundan sonra bükme destgâhında bükülerek 1 metre fitil 80 metre uzayarak o nispette inceliyor. İkinci bükme destgâhında 120 metreye reside oluyor. Elhâsıl böylece 1.000 metrede bükülme tamam olarak makaralara sarılıyor. Elli bin lira masrafla vücûda gelen Mavromati nam Osmanlı tüccarının bu fabrikası senevî 15 bin lira hâsılat yapmakta imiş. Derununda 480 amele çalışmakta. Mamûlâtı kâmilen Anadolu'ya sevk edilmekteymiş.”.

Bu ifadede Mavromati'nin fabrikasında pamukların çığden temizlendiği ve pamuğun iplik haline getirildiği anlaşılmaktadır. İki işlemin aynı anda yapılması fabrikanın bölgede kurulan modern anlamda ilk fabrika olduğunu göstermektedir (Öz 2012: 141). *Neologos Constantinople* gazetesinin Şubat 1889 tarihli haberi de fabrikanın niteliğini ve teknolojisinin gelişmişliğini ifade etmektedir. Haberde “*Nihayet Yunan kardeşimiz Bay Mavromatis'in İngiliz fabrikalarıyla kalite ve stil bakımından eş değer olan büyük ve geniş pamuk fabrikası Tarsus'ta çalışmaya başlamıştır.*” diye yazmaktadır. En parlak döneminde fabrikada 450 kişinin çalıştığı bilinmektedir.

1905 tarihinde Mavromati vefat etmiş olmakla birlikte, 1907 tarihli şer'iyye sicilinde Tarsus Zorbaz Harkı Mahallesi'nde, doğu ve güneyde Ali Rıdvan oğlu Hasan Ağa bahçesi, batıda Mavromati fabrikası ve Savak harkı kuzeyde yine Savak harkı ile çevrili meyveli ve meyvesiz ağaçlı 58 dönüm bahçedeki 72 hissenin Mösyö Andriya ve Yorgi Mavromati'ye dokuz yüz guruşa satıldığı belirtilmektedir (Gök 2016: 177-178). Aynı yıla ait başka bir kayıta vefat sonrası mal paylaşımı ile ilgili bir davada, Şamlı Mahallesi'nde, batıda Hasan Ağa bahçesi, doğuda Mavromati varisleri iplik fabrikası ve avlu ve Savak Harkı, kuzeyde yine fabrikanın Savak Harkı güneyde yine Hasan Ağa bahçesi ile çevrili olarak tanımlanan alandan bazı hisselerin Andriya, Yorgi Mavromati ve Hatice Hatun'a satışı kararı alınmıştır (Gök 2016: 229). Bu kayıtlardan 1907 yılında Konstantin Mavromati'nin varislerinin fabrikanın komşu parsellerden hisse satın alarak fabrika alanını büyüttüğü anlaşılmaktadır.

I. Dünya Savaşı sırasında Tarsus'un Fransızlar tarafından işgali ile fabrika kapanma noktasına gelmiştir. 27 Aralık 1921 tarihinde Tarsus'un işgalden kurtulması ile Mavromati'nin ailesi de Mersin'den ayrılmıştır. Mavromati ve ailesinin mal varlıklarına 1922 yılında Büyük Millet Meclisi kararıyla el konulmuştur. 1927 yılında sahiplerinin borcu yüzünden icraya düşen fabrika Sadık Paşa ve Karamehmet zadelerin uhdesine geçmiştir. Mavromati'nin fabrikası Çukurova Sanayi İşletmelerinin temellerini oluşturmaktadır.

Varlığını bildiğimiz bir diğer fabrika Tarsus'ta tüccar olan Mösyö Avanya'nın 1893 yılında Berdan Nehri'nin bir kolu olan İnce Hark üzerinde kurduğu değirmenleri olan çırçır fabrikasıdır. Avanya 1879 yılında İrlanda'nın Tarsus konsolosu olarak görev almıştır (Uğuz 2011: 173). Aslen Tarsuslu olan Mösyö Avanya'nın fabrikasında Tarsuslu Müslüman işçiler çalışmıştır. 1906 yılına ait bir dava kaydında fabrikanın adı geçmektedir (Gök 2016: 41). Fabrika Cumhuriyet dönemine kadar varlığını devam ettirmiştir (Uğuz 2011: 330). Cumhuriyetle birlikte milli sermayeye devredilmiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında orduya çadır, bez ve giysi sağlaması ile tarihimizde önemli yeri olan Tarsus'taki bir diğer fabrika Rasim Dokur Fabrikası'dır. Osmanlı'da üst düzey bir yönetici olan Mısırlı Hasan Paşa'nın oğlu Mehmet Rasim Bey Fransa Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almış ve Mısır'da savcılık görevinde bulunmuştur. Mehmet Rasim Bey 20. yüzyıl başlarında İnce Hark Mahallesi'nde fabrika kurma girişiminde bulunmuştur. Aralık 1906 tarihli şer'iyye sicilinde, darsaadet ahâlisinden olup devleti aliyyeden olarak tanımlanan Mehmed Rasim Bey'in, inşa edeceği iplik fabrikası ve arazi alımı işlemleri için Debbas'ın oğlu Hana'yı kendine vekil tayin etmesi kararı bulunmaktadır (Gök 2016: 119). 50 dönüm miri araziden olan arsayı Hanzade Mehmed Fahri Efendi'den, daha önce Debbas'ın fabrikasının bulunduğu 20 dönüm araziye ise Mencik Baba Vakfı'nın müstemilatından Debbas'ın çocuklarından satın alarak fabrikayı kurmuştur (Uğuz 2011: 331). 20 dönümlük arazi ile ilgili işlemlerin yer aldığı belgede arazi sınırları; doğuda Debbas evlatları fabrikasıyla makine odasından cereyan eden nehir, batıda Fahri Efendi tarlası, kuzeyde Debas evlatlarının kullanımında olan bahçe ve Alay Beyi veresesi, güneyde ise Fahri Efendi tarlası olarak belirtilmektedir (Ulutaş 2015: 216). Bu bilgiden Rasim Dokur Fabrikası ile Debbas Fabrikası'nın İnce Hark'ta yan yana olduğu anlaşılmaktadır. 70 dönümlük bu arazide konut, fabrika, mağazalar ve sebze yetiştirme için bahçeler planlanmıştır. Fabrikanın inşaatına 1908 senesine başlanmış, 1909 yılının sonlarında inşaat tamamlanmıştır (Uğuz 2011: 332).

Rasim Bey, oğulları yüksek makine mühendisi Ahmet Rasim Bey ve kimya eğitimi alan Ali Rasim Bey ile fabrikayı işletmeye başlamışlardır. Dokuma fabrikasında dimi bezi, Amerikan bezi gibi kumaşlarla, basma, yazma, fanila, keten üretildiği bilinmektedir. Çukurova'nın ilk ve en büyük milli kuruluşu olan Rasim Bey'in fabrikası I. Dünya Savaşı'nda ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için hükümetle beş senelik anlaşma yapmıştır. Bu kontratta Harbiye Nezareti için metresi iki kuruştan astarlık ve çamaşırlık bezlerden üretmesi talep edilmiştir. Fabrikaya yurtdışından getirilen makineler için gümrük vergisi alınmamıştır. Bu tutum o dönem hükümetin milli sermayeyi desteklemek için yaptığı girişimlendendir. Türkiye'nin

başta gelen tekstil fabrikalarından biri olan Rasim Bey'in fabrikası 1960'ların sonuna kadar faaliyetlerini devam ettirmiştir (Foto. 2). Fabrikanın kurucusu Rasim Bey 1952 yılında 91 yaşında iken vefat etmiştir. Cumhuriyet Gazetesi'nde 4 Ocak 1966 tarihinde yer alan haberde Rasim Dokur Fabrikası'nın bir süre önce Kasım Ekenler'e satıldığı belirtilmektedir. Günümüzde eski fabrika alanında sadece fabrikaya ait bir baca bulunmaktadır.

Fotoğraf 2: Mersin Caddesi, caddenin yanında akan kanal, kanalın diğer tarafında Rasim Dokur'un fabrikası (Nadir Durgun Arşivi) / *Mersin Street, the canal flowing by the street, Rasim Dokur's factory on the other side of the canal*

Genç yaşta çiftçiliğe başlayan Kasım Ekenler 1951 yılında Ekenler Çırçır Prese İplik ve Dokuma Fabrikaları'nı kurmuştur (URL-2) (Foto. 3). Fabrika Avrupa Kalkınma Projesi kapsamında dönemin başbakanı Adnan Menderes'in desteğiyle faaliyete geçmiştir. Fabrika 1971 yılında isim değişikliğine giderek Berdan Tekstil Sanayi ve Ticaret AŞ adını almıştır. Fabrika bünyesinde 750-800 işçi çalıştığı bilinmektedir. 1976 yılında fabrika Mersin Adana yolu üzerinde Berdan II fabrikasını kurmuştur. Bu fabrika oğulları tarafından yönetilmiştir. Berdan I fabrikası (Foto. 4) 1999'da, Berdan II fabrikası da 2009'da kapanmıştır. Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin batısında yer almakta olan Berdan I Fabrikası yıkılarak yerine alışveriş merkezi inşa edilmiştir. Berdan II Fabrikası ise varlığını korumaktadır.

Fotoğraf 3: Ekenler Çırçır Prese İplik Dokuma Fabrikaları Açılışı (Nadir Durgun Arşivi) / *The opening of Ekenler Ginning Press Yarn Textile Factory*

Fotoğraf 4: Berdan I Fabrikası (Tarsus Yeni Doğu 11 Nisan 2005: 1) / *Berdan I Factory*

ÇUKUROVA SANAYİ İŞLETMELERİ

Sadık Paşa ve Karamehmet zadelere ait olan Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin temeli, kuruluş tarihi 1887 olan Mavromati'nin fabrikasına dayanmaktadır. Çukurova İplik Fabrikası'na ilişkin 1926 yılı devlet salnamesinde 'Fabrika hakkında odaya henüz ma'lumat i'ta edilmemiştir' ifadesi yer almaktadır (Uğuz 2011: 335). Bu ifadeden fabrikanın yeni kurulmuş olduğunu anlaşılmaktadır. 1927 yılında Mavromati'nin fabrikasının Çukurova grubuna katılmasıyla Sadık Paşa ve Karamehmet zadelere ait olan Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin sayısı ikiye çıkmıştır. 1927 salnamesinde Zorbaz Harkı sınırlarında yer alan iki adet fabrika olduğu bilinmektedir. Bu fabrikalardan en eski olanı Mavromati'nin fabrikasıdır (Uğuz 2011: 336).

1887 yılında kurulan Mavromati'nin çırçır fabrikasına, borçlar yüzünden zor durumda kalması sebebiyle, 1922 yılında devlet el koymuştur. El konulan fabrika 1925 yılında müzayede yoluyla satışa çıkarılmıştır. Müzayede sonunda fabrika Tarsus eşrafından Sadık Paşa'nın oğlu Necmeddin Bey uhdesine verilmiştir (Uğuz 2011: 335). Nihayetinde 1927 yılında Mavromati'nin fabrikası Sadık Paşa ve Karamehmet zadelere kurduğu fabrikaya katılarak Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin temelleri atılmıştır. Çukurova fabrikaları bu birleşme sonrasında yıllık toplamda 240 bin kilo iplik üretebilecek ve bir milyon 300 bin kilo pamuğu ayıklayabilecek kapasiteye ulaşmıştır. Böylelikle Sadık Paşa ve Karamehmet zadelere ait olan Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin tamamı Türk sermayesi ve Türk işçiliği ile kurulmuştur (Turizm mecmuası 1973).

1932 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün imzasının da yer aldığı kararname ile Zorbaz Hark Mahallesi'nde yer alan fabrikanın $\frac{3}{4}$ hissesi 300 lira karşılığında Sadık Paşa ve Karamehmet zadelere devredilmiştir. Aynı yıl yenileme çalışmaları kapsamında fabrikaya dokuma tezgâhi eklenmiş ve 6729 iş ilavesi yapılmıştır. Yenilenen Çukurova Fabrikası son haliyle Tarsus'un ilk modern tesisi kimliğini kazanmıştır.

Fotoğraf 5: Çukurova Sanayi İşletmeleri hidroelektrik santrali genel görünüm (Uğur Pişmanlık Arşivi) / General view of Çukurova Industrial Enterprises hydroelectric power plant

Fotoğraf 6: Çukurova Sanayi İşletmeleri hidroelektrik santrali makineleri (Uçar, 2019) / The machinery of Çukurova Industrial Enterprises hydroelectric power plant

1934 yılında fabrikaya 30'u otomatik, 30'u yerli olmak üzere 60 dokuma tezgâhı eklenmiştir. 1935 yılında ise Sadık Eliyeşil, fabrika yerleşkesinin içinden geçecek biçimde Berdan Nehri'nden 1600 metrelik bir kanal açtırıp, yerleşkedeki tribünü çalıştırmıştır (Foto. 5). Tribünle fabrikada 600 beygir elektrik üretilmiştir (Foto. 6). O dönem fabrikada 1200 işçi çalıştığı bilinmektedir (Pişmanlık 2011: 32-54).

1937 ve 1939 yıllarında yapılan yenileme çalışmaları kapsamında fabrikaya 109 dokuma tezgâhı ve 9560 iğ eklenmiştir. Başlangıçta adi ortaklıkla yönetilen fabrika, 26.02.1942 tarihinde Bankalar Kurulu'nun 2-18425 sayılı kararıyla 2000.000 TL sermayeli "Çukurova Sanayi İşletmeleri Türk Anonim Şirketi" adını almıştır (Turizm mecmuası: 1973). 18 Eylül 1942'de Çukurova Fabrikası'nın kurucularından olan Süleyman Sadık Eliyeşil vefat etmiştir. Sadık Eliyeşil'in yerine oğlu Şadi Eliyeşil fabrika yönetimine geçmiştir.

Gülek Gazetesi'nde 1946 yılında yer alan bir haberde:

"Fabrikada idareyi fen heyeti, fen müdürü ve usta başları yürütmektedir. Fabrikada senede üç buçuk milyon kg pamuk işlemektedir. Fabrika günde 20 numara 1500 paket iplik ve günde 6,7 yüz top arası bez dokumaktadır. Almanya'da yüksek makine mühendislik tahsili yapan Rıza Tekeli tarafından idare edilmektedir. Fabrikada 600 beygir gücünde çift su tribünü, 120 beygir buhar makinesi, 60 beygir kuvvetinde mazotla çalışan ve 400 beygir kuvvetinde şif ve odunla çalışan iki gazojen makinası vardır. Muhasebe işleri Macit Sunat ve Hikmet Üçok hesap uzmanları tarafından yönetilmektedir. Fabrika işçilerinin düzenli muayene olduğu, ilaçların verildiği ve gerektiğinde cerrahi operasyonların yapıldığı 20 yataklı hastanesi mevcuttur. Yakın bir zamanda modern aletlerden oluşan ameliyathane bulunan hastanenin yapılması kararlaştırılmıştır. Çocuklu kadın işçiler için bir de kreş bulunmaktadır. Fabrikada çalışan tüm işçiler fabrikanın

Fotoğraf 7: Çukurova Sanayi İşletmeleri ve çocuk işçiler (Rezzan Ünlüdoğan Arşivi) / Çukurova Industrial Enterprises and child workers

spor kulübüne kayıtlıdır. Kulüp eski futbolcularından Nevzat Aşkınar'ın bilgili idaresi altında muntazam bir programla çalışmaktadır. Kulüp programında atıcılık ve atletizme çok önem vermiş, bilhassa atıcılık müsabakalarında çok iyi dereceler almıştır. Atıcılık için fabrika içerisinde poligon egzersizler için bir futbol ve voleybol sahası mevcuttur."

bilgileri yer almaktadır. Bu haberden de anlaşılacağı gibi fabrikada önemli sayıda kadın işçi üretime katılmıştır. Ayrıca çocuk işçilerin de fabrikada çalıştırıldığı bilinmektedir (Foto. 7). 1946 yılında fabrikada 80 adet çırçır makinesi ile günde 1500 kg pamuk temizlenmekte ve balya, prese yapıldığı bilgisi verilmektedir (Gülek Gazetesi 1946: 5).

Fabrika yerleşkesinde 1958 yılında çırçır prese fabrikalarının yanına basmahane inşa edilmiş ve Çukurova Sanayi İşletmeleri'nde mamül bez üretimine geçilmiştir. İşletme 1960-1968 yılları arasında mevcut sistemlerini modernize ederek ihracat için hazırlık yapmıştır. Şirket ilk ihracatını 1961 yılında gerçekleştirmiş fakat teknik imkânsızlıklar ve tecrübesizlik sebebiyle devamı gelmemiştir (Turizm Mecmuası 1973). 1967 yılında Çukurova Sanayi İşletmeleri kurucu ortaklarından olan Şadi Eliyeşil vefat

Fotoğraf 8: Çukurova Sanayi İşletmeleri logosu (Lütfi Hasoğlu Arşivi) / The logo of Çukurova Industrial Enterprises

etmiştir. Eliyeşil, girişimci iş insanı olmanın yanı sıra atçılıkla da ilgilenmiştir. Eliyeşil'in bu ilgisi Çukurova Sanayi İşletmeleri logosuna at figürü olarak yansımıştır (Foto. 8).

Tarsus'ta 1968 Aralık ayında meydana gelen sel felaketi Çukurova Fabrikaları'nın Tarsus'taki yerleşkesine oldukça zarar vermiştir. Oluşan hasarlar kısa zamanda giderilmiş ve yerleşkeye yeni bir iplik, dokuma, trikotaj iplik boyama fabrikası inşa edilmiştir. İlerleyen dönemlerde Tarsus'ta yer alan işletme işlevini yitirmiş ve faaliyetlerine son vermiştir. 25.10.1981 tarihinde Tarsus Mersin karayolu üzerindeki 100. yıl fabrikası inşaatına başlanmış, 03.05.1983 tarihinde bu fabrika faaliyete geçmiştir.

Tarsus yerleşkesinde yer alan fabrika 1 Nisan 1991 yılında büyük bir yangın geçirerek 19.000 m²'lik dokuma atölyesi yanmıştır. Fabrika 2000'lere kadar birçok yapısını kapatarak varlığını sürdürmüş, sonrasında tamamen kapılarını kapatmıştır. Fabrika alanında eskiden soyunma odası olarak kullanılan yer günümüzde Çukurova Sanat Galerisi olarak kullanılmaktadır. Ayrıca tek katlı lojman binalarının biri, beş katlı lojman yapısının ise bir kısmı konut olarak kullanılmaya devam etmektedir. Diğer yapılar işlevlerini yitirmiş olup atıl vaziyettedir.

Çukurova fabrika yerleşkesine ait en eski tarihli plan 1973'e, en son plan 2016 yılına aittir (Şek. 1). 1973 tarihli planda; (a) basma fabrikası, (b) dokuma-iplik

a) 1973 İmar Planı/ 1973 Development Plan

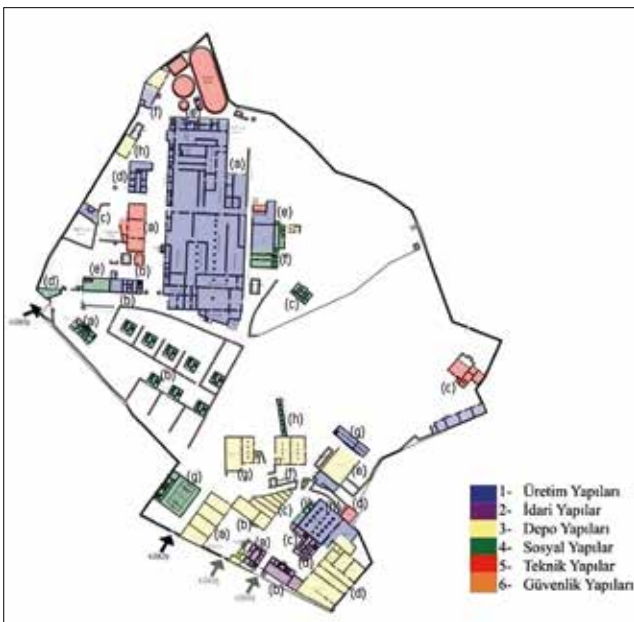
b) 2016 İmar Planı/ 2016 Development Plan

Şekil 1: Çukurova Sanayi İşletmeleri 1973 ve 2016 İmar Planı karşılaştırması / Comparison of Çukurova Industrial Enterprises 1973 and 2016 Development Plan

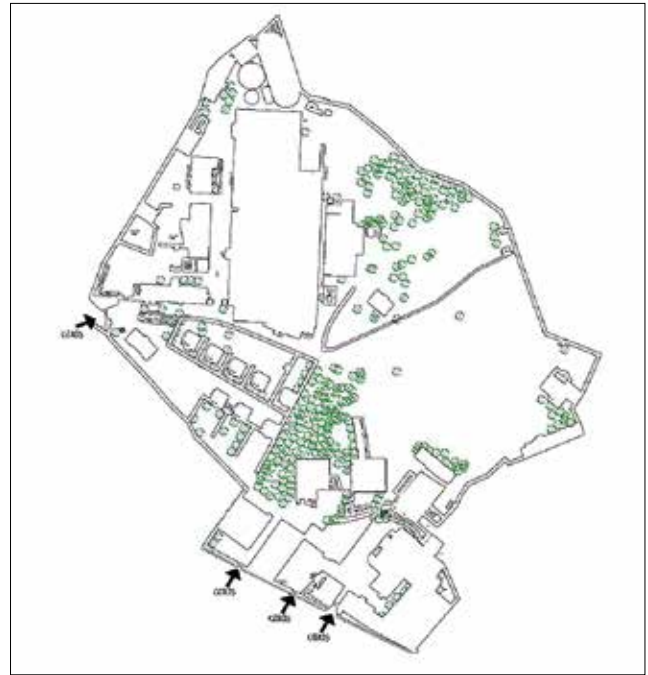
fabrikası, (c) desen atölyesi, (d) mekanik atölye, (e) marangozhane, (f) lojman yapıları, (g) spor salonu, (h) yemekhane, (i) lokal binası, (j) trafo binaları, (k) kazan dairesi, (l) ambarlar, (m) genel müdürlük, (n) idari binalar, (o) satın alma binası, (p) eski çırçır fabrikası, (ö) hidroelektrik santrali, (r) revir, (s) bekçi kulübeleri ve (s) depolar yer almaktadır. Bu planda fabrikanın ana üretim yapıları fabrikanın kuzeyinde bulunan 13.164 m²'lik basma fabrikası ile yerleşkenin güneydoğusunda yer alan 19.000 m²'lik dokuma iplik fabrikasıdır. 2016 tarihli planda ise fabrikanın dokuma, iplik ve hazır giyim bölümlerinin bulunduğu 19.000 m²'lik bölümü yer almamaktadır. Fabrikanın bu kısmı 1 Nisan 1990'da bir yangında yanmıştır. Ayrıca fabrikaya son olarak 1990'larda yerleşkenin kuzeyinde yer alan arıtma tesisleri (Şek.1- ş) eklenmiştir. Bunların dışında mevcut yapılara yapılan küçük eklemeler veya bu yapı eklerinin kaldırılması şeklinde değişimler gözlemlenmektedir.

Fotoğraf 9: Çukurova Sanayi İşletmeleri genel görünüm (Orhan, 2020) / A general view of Çukurova Industrial Enterprises

Şekil 2: Çukurova Sanayi İşletmeleri yerleşke planı (birinci yazar tarafından oluşturulmuştur) / Çukurova Industrial Enterprises campus plan

Şekil 3: Çukurova Sanayi İşletmeleri yerleşkesi içinde okaliptüs ağaçları (birinci yazar tarafından oluşturulmuştur) / Eucalyptus trees in Çukurova Industrial Enterprises campus area

ÇUKUROVA SANAYİ İŞLETMELERİ MEVCUT DURUM TESPİTİ

Çukurova Sanayi İşletmeleri Tarsus tarihi kent merkezinin doğusunda, Hürriyet Caddesi, İbn-i Sina Bulvarı ve Adana Bulvarı ile sınırlanan 130.944 m²'lik bir alanı kaplamaktadır (Foto. 9; Şek.1). Fabrika alanının dört girişi bulunmaktadır; Hürriyet Caddesi üzerinde bir kapı ve Adana Bulvarı üzerinde üç kapı yer almaktadır (Şek. 2).

Fabrika yerleşkesi içerisinde farklı amaçlarla kullanılan yapılarla birlikte doğal ve planlanmış peyzaj alanları da bulunmaktadır. Doğal peyzaj alanı çoğunlukla yabani otlar ve çimenlik alanlardan oluşturmaktadır. Yerleşke içinde dağılmış ve sık olmayan çam ağacı, palmye ağacı, dut ağacı ve incir ağacı bulunmaktadır. Yerleşkede sık ve sırayla dikimi yapılmış okaliptüs ağaçları planlı peyzaj alanının çoğunluğunu oluşturmaktadır (Şek. 3) Okaliptüs ağaçları fabrika yerleşkesinin kuzeydoğu sınırı ve yerleşkenin güneybatısında lojman ile ambar yapıları arasında kalan bölge yoğunlaşmaktadır.

Yerleşke içinde mevcut yapılar işlevlerine göre; (1) Üretim Yapıları, (2) İdari Yapılar, (3) Depo Yapıları, (4) Sosyal Yapılar, (5) Teknik Yapılar, (6) Güvenlik Yapıları başlıkları altında aşağıda sunulmaktadır (Şek.2).

Üretim yapıları, mevcut fabrika yerleşim planının çoğunlukla kuzeyinde yer almaktadır. Bunlar; (a) Basmahane, (b) Desen Atölyesi, (c) Demirci Atölyesi, (d) Mekanik Atölye, (e) Konfeksiyon Atölyesi, (f)

Marangozhane, (g) İplik Boya ve Fiske Dairesi, (h) Eski Çırcır Fabrikası'dır (Şek.2; Lev. 1). Fabrika içerisindeki en nitelikli üretim yapısı basmahanedir. 13.165 m2 zemin oturumuna sahip olan basmahane şet çatısı, çelik ve betonarme malzeme kullanımı ile dönemin endüstri mimari biçimlenmesini yansıtmaktadır. Bodrum ve iki kattan oluşan Desen Atölyesi'nin bodrum katında boya depo ve arşivleri, zemin ve birinci katında desen çizimlerinin yapıldığı, desenlerde yer alan renklerin renk kartelaları halinde hazırlandığı laboratuvar ve ofisler yer almaktadır. Yapı cephe biçimlenmesindeki yalınlık ve dış vurulan strüktürel sistemi ile modern mimarlık yaklaşımı içinde değerlendirilebilir. Demirci Atölyesi fabrika makinelerinin tamir edildiği yer, Mekanik Atölye makine onarımlarında kaynak ve elektrik işlerinin yapıldığı yer, Marangozhane fabrikaya hizmet eden ahşap işleme birimi olarak hizmet vermiştir. Taş ve tuğla malzeme kullanılarak yığma sistemde inşa edilmiş olan Demirci Atölyesi'nin arka duvarı 2019 yılında yıkılmıştır. İplik Boya ve Fiske Dairesi ipliğin dokuma sonrası oluşabilecek çekme durumunu önlemek için işlem gördüğü ve buhar kazanları ve sıcak fırınların bulunduğu birimdir. Bu birim geçirdiği yangında hasar görmüştür. Eski Çırcır Fabrikası'nın Mavromati'nin fabrikası olduğu düşünülmektedir. Bu yapıdan günümüze yığma taş duvarları ve makine sabitlemede kullanılan beton bloklar ulaşmıştır. Üretim yapılarının tamamı kullanılmamaları nedeni ile bakımsız kalmış ve doğal tahribata açık durumdadır.

İdari binalar fabrika yerleşkesinin güneyinde, bir açık alan tanımlayacak biçimde konumlandırılmıştır (Şek. 2). Bu yapılar; (a) İdari Bina, (b) Genel Müdürlük Binası, (c) Satın Alma Binası, (d) Bilgi İşlem Merkezi'dir (Lev. 2). İdari Bina'nın üzerinde bulunan kitabede 1895 tarihi yazılıdır. İki kattan oluşan yapının zemin katında genel müdür ve şeflerin ofisleri bulunmaktadır. Avluda yer alan merdivenle ulaşılan üst kat ise misafirhane olarak kullanılmıştır. İdari Bina sofalı plan şeması ve taş yığma strüktürel sistemi ile Tarsus'taki Osmanlı Dönemi geleneksel yapım sistemi ve biçimlenmesini yansıtmaktadır. Fabrika yerleşkesi içinde kültür varlığı olarak tescil edilmiş tek yapıdır ve fabrika yerleşkesindeki ilk yapılardan olduğu düşünülmektedir. Genel Müdürlük Binası betonarme sistemde inşa edilmiştir ve kaset döşeme kullanılmıştır. Fabrika yerleşkesinin iki filmde film seti olarak kullanılması nedeni ile söz konusu iki yapıda özgün biçimlenmelerine zarar veren fiziksel müdahaleler yapılmıştır. Satın Alma Binası fabrika için yapılan alımların yazı işlerinin yürütüldüğü birimdir. Betonarme sistemde inşa edilmiş olan yapı modern mimarlık yapısı olarak değerlendirilebilir. Bilgi İşlem Merkezi taş yığma sistemde inşa edilmiştir. Yapı içi oda bölünmeleri ahşap bölücülerle sağlanmıştır. Günümüzde kullanılmayan idari yapılar kapı, pencere, çatı gibi mimari elemanlarındaki kayıplar ve bakımsızlık nedeni ile doğal tahribata açık durumdadır.

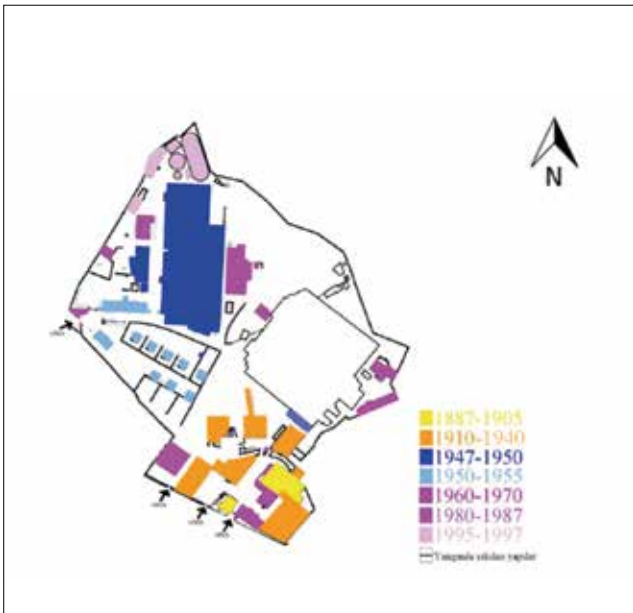
Depo yapıları çoğunlukla fabrika yerleşkesinin güneyinde yer almaktadır. Bunlar; (a) Satış Ambarları, (b) Showroom ve Konfeksiyon Ambarı, (c) Satış Ambarları ve Münferit Depolar, (d) Satış Müdürlüğü Ambarı, Kâğıt Hurdalığı ve Depolar, (e) Pamuk Ambarı, (f) Malzeme Ambarı, (g) Boya ve Kimyevi Madde Ambarı, Malzeme Ambarı ve Ofis, (h) Malzeme Deposu'dur. (Lev. 3). Lev. 3'de gösterilen a, b ve c ambarları bitişik nizamda yapıldır (Şek. 2). (a) olarak isimlendirilen Satış Ambarları betonarme sistemde inşa edilmiş olmakla birlikte duvarlarında taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Ambarlardan kuzeyde bulunan Çukurova Spor Kulübü okçuluk çalışmaları için poligon olarak kullanılmıştır. (b) olarak adlandırılan ambarlar iki farklı girişle Konfeksiyon Ambarı ve Showroom olarak hizmet vermiştir. (c) olarak adlandırılan Satış Ambarlarında çeşitli depolar yer almaktadır. Lev.3'de c.1 nolu fotoğrafta görülen açıklık üstü kemerler yapının film seti olarak kullanıldığı dönemde yapıya eklenmiştir. Yapının özgününde kemer bulunmamaktadır. Fabrika yerleşkesinde bulunan diğer depo yapılarında farklı strüktürel sistemler birlikte kullanılmıştır. Betonarme, çelik ve taş yığma sistemler depo yapılarında görülebilmektedir. Depo yapıları işlevine göre pencerelerle veya çatıdan aydınlatma düzenlerine sahiptir. Depo yapılarında malzeme bozulmaları ve strüktürel bozulmalar bulunmaktadır.

Sosyal yapılar fabrika yerleşkesinin batısında yer almaktadır. Fabrika çalışanları için inşa edilmiş olan sosyal yapılar; (a) Yüksek Katlı Lojman Yapısı, (b) Müstakil Lojman Yapıları, (c) Kreş, (d) Lokal Binası, (e) Soyunma Binası, (f) Yemekhane, Mutfak ve Erzak Bölümü, (g) Spor Salonu, (h) Revir, (i) Çay Ocağı'dır (Lev. 4). Yerleşkede fabrikada çalışan mühendisler için inşa edilmiş iki farklı tipte lojman yapısı bulunmaktadır. Birincisi çok katlı bir yapı iken; diğeri tek katlı müstakil yapıdır. Her katta iki dairenin yer aldığı çok katlı lojman binasından bir adet bulunmaktadır. Çok katlı lojman yapısı betonarme karkas sistemle inşa edilmiş geç dönem yapısıdır. Bu yapının bazı daireleri halen konut olarak kullanılmaktadır. Tek katlı müstakil lojmanlardan sekiz adet mevcuttur. Tek katlı lojman yapıları yığma ve betonarme yapım sisteminin bir arada kullanıldığı karma sistemine sahiptir. Bu evlerde sofalı plan şeması uygulanmıştır. Yerleşke içinde öne çıkan bir diğer yapı ise Spor Salonu'dur. Fabrikanın işlevini sürdürdüğü dönemlerde fabrika çalışanlarının katıldığı spor kulüpleri bu yapıda faaliyet göstermiştir. Yapı günümüzde Çukurova Sanayi İşletmeleri'ne bağlı Spor Salonu olarak kullanılmaktadır. İşçilerin çocukları için inşa edilmiş olan kreş bir dönem Mescit olarak kullanılmıştır. Fabrikada kadın işçi sayısının çokluğu düşünüldüğünde kreşin varlığının gerekçesi ve önemi anlaşılabilir. Fabrika işçilerinin sağlık kontrolleri de düşünülmüş ve yerleşke içinde doktor odalarının olduğu revir binası inşa edilmiştir. Yerleşke içinde, ayrıca, çalışanların sosyal ihtiyaçlarına yönelik yemekhane, erkek çalışanlar için

soyunma odası ve sosyal ilişkiler için lokal yapıları bulunmaktadır. Fabrika çalışanlarının kullandığı soyunma binası günümüzde sanat galerisi olarak kullanıma açıktır.

Teknik yapılar fabrika yerleşkesinde dağınık halde bulunmaktadır. Bu yapılar; (a) Kazan Dairesi, (b) Teksif Binası, (c) Merkez Trafo Binası, (d) Hidroelektrik Santrali, (e) Arıtma Tesisi ve Kontrol Binasıdır (Lev. 5). Mekânsal ve hacimsel olarak büyük olan bu yapılar, az bölüntülü olmasına karşın, yapılarda kullanılan makine ve teçhizatlar için zeminde birtakım bölünmeler yapılmıştır. Teknik yapılar içinde Hidroelektrik Santrali taşıdığı teknik değerlerle öne çıkmaktadır. Hidroelektrik Santrali'nin çalışabilmesi için Berdan Nehri'nden kanal açılarak su sağlanması önemli bir teknik uygulamadır. Yapı, Eski Çırçır Fabrikası'nın kuzeydoğu cephesine bitişik nizamda konumlanmıştır. Santral yapısı orijinal makine ve donanımları ile özgün biçimde günümüze ulaşmıştır. Hidroelektrik Santrali için açılan kanal günümüzde üstü kapatılmış haldedir ama izi alanda görülebilmektedir. Teknik yapılar kullanılmamaları ve zaman içinde doğal etkenlerle oluşan tahribatlar nedeniyle tehlike altındadır.

Güvenlik Yapıları, fabrika yerleşkesinin girişlerinde ve belirli aralıklarla yerleşke çevresinde konumlanmışlardır (Lev. 6). Güvenlik yapılarını; (a) Bekçi Kulübesi, (b) Bekçi Kulübesi ve Kontrol Kapısı, (c) Bekçi Kulübesi ve İtfaiye Kulübesi, (d) İtfaiye Kulübesi oluşturmaktadır. Bu kulübeler çoğunlukla tek hacimli ve tek katlı yapılardır.

Şekil 4: Çukurova Sanayi İşletmeleri tarihi gelişim süreci (birinci yazar tarafından oluşturulmuştur) / *Historical development process of Çukurova Industrial Enterprises*

DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ

Çukurova Sanayi İşletmeleri yerleşkesi içinde Cumhuriyet öncesi ve sonrasında inşa edilmiş yapılar bulunmaktadır. Kaynak araştırması ve yerinde incelemelere dayalı olarak yerleşke içindeki yapıların tarihsel dönemlemesi Şek.4'de verilmektedir.

Fabrikanın tarihsel gelişimi değerlendirildiğinde ilk fabrika yapısı Mavromati döneminden kalma olduğu düşünülen eski çırçır fabrikasıdır. Daha sonra fabrika alanına eklenen yapıların bu merkez etrafında geliştiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede yerleşkenin güneyinde yer alan yapılar işletmenin en eski yapılarıdır. 1947-1950 yılları arası yerleşkeye basmahane yapısı inşa edilmiştir. 1950-1955 yılları arasında basmahane ve fabrikanın ilk kurulduğu çekirdek alan arasına lojman, soyunma odaları ve desen atölyesi eklenmiştir. 1960-1970 yılları arasında yerleşkenin kuzeyinde atölye yapıları, trafo, yemekhane ve mutfak yapıları yapılırken, güneyde bilgi işlem merkezi, satın alma binası ve genel müdürlük gibi idarehaneler inşa edilmiştir. 1980'li yıllarda fabrikanın kuzeybatı girişi batıya taşınarak günümüzdeki giriş kapısı ve lokal binası yerleşkeye eklenmiştir. Ayrıca bu dönemde Çukurova Spor Kulübü binası yapım çalışmaları tamamlanmıştır. 1990'larda fabrikanın kuzeyinde yer alan arıtma tesisi ve kontrol binası inşa edilmiştir.

Yapıların işlevlerine bağlı olarak ana üretim yapıları büyük hacimli, doğal ışık alan yapılardır. İdari ve sosyal yapılar bölüntülü plan şemalarına sahiptir. Teknik yapılar büyük hacimli yapılardır. Güvenlik yapıları ise yerleşke içinde farklı bölgelerde bulunan tek odalı yapılardır.

Çukurova Sanayi İşletmeleri Tarsus ve Çukurova bölgesinde ekonomik kalkınmayı sağlayan önemli bir endüstri kuruluşu olmuştur. Bölgede 19.yy'da yabancı yatırımcılar aracılığı ile başlayan pamuk üretimine dayalı sanayi gelişimi tarihinin simge yapılarından biridir. 20. yüzyılda yaptığı atılımlarla yurtdışında da ihracata başlamış, dünyada önemli tekstil şirketi haline gelmiştir. Bu özelliği ile Çukurova Sanayi İşletmeleri yerel ve ulusal ölçekte endüstri tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Fabrika, Tarsus'ta yer almış dokuma fabrikaları içinde özgünlüğünü koruyarak günümüze ulaşabilmiş tek fabrika yerleşkesidir. Fabrikada yer alan hidroelektrik santrali Tarsus'un elektrik tarihine ışık tutmaktadır. Bu özellikleriyle Çukurova Fabrikası Tarsus'ta dokuma sanayi tarihi için enderlik değeri taşımaktadır

Çukurova Sanayi İşletmeleri yerleşke ölçeğinde, fabrika üretiminin gerektirdiği temel üretim ve tamirat atölyeleri gibi üretime destek mekânları ile birlikte çalışanların sosyal, kültürel, sağlık ve sportif ihtiyaçlarını da karşılayacak birimleri içeren bir yapılanmaya sahiptir. Bu yapılanma ile enerji üretiminden sosyal yaşama kadar her alanda kendine yeten bir fabrika alanı başka bir deyişle bir yaşam alanı oluşturulmuştur. Fabrika yerleşkesi içinde hem farklı işleve

sahip yapıların olması hem de Şek.4'de önerilen tarihi süreç içinde inşa edilmiş olmaları nedeni ile farklı dönemlere ait farklı yapı sistemleri, malzeme kullanımı ve biçimlenmeye sahip yapılar bir arada görülebilmektedir. Böylece endüstri yapılarında kullanılan malzemeler, inşa teknikleri, mimari planlama yaklaşımları yapılar üzerinde görülebilmektedir. Bu çeşitlilik yerleşkeye mimari ve teknik değer katmaktadır. Fabrika, Almanya'dan ithal edilen su tribünü ve iplik eğirme makinelerinin kullanılması ve fabrikaya getirilen su kanalıyla elektrik üretilmesiyle endüstride modern teknolojiyi yakalayan öncülerden olmuştur.

Çukurova Sanayi İşletmeleri bünyesinde yer alan Çukurova Spor Kulübü, çocuk kreşi, lokal binası ve sendika binaları endüstri yapılarının sosyal yapıya katkılarını göstermesi açısından önemlidir. 1927 yılında milli bir kuruluş olan işletmede çalışanlar için spor kulüplerinin olması ve çalışanlarının farklı açılımlarda sosyal ve kültürel yaşamını desteklemesi, fabrikanın varlığını hem çalışanlar hem de Tarsus halkı için önemli kılmıştır. Fabrika alanı, sunduğu yaşam biçimini paylaşan kişilerin hafızalarında yer edinmiştir. Çukurova Sanayi İşletmeleri bu özelliği ile sosyal değer taşımaktadır.

Fabrika yerleşkesinin sunduğu yaşam alanı içinde planlı ve plansız yetişen bitkiler de önem taşımaktadır. Fabrika, yapılar dışında kendine özel peyzaj alanlarıyla doğal bir çevre oluşmaktadır; su kanalı, yerleşkede yoğunluklu olarak dikilmiş okalipütüs ağaçları, lojman bahçeleri ile kendine özgü doğal değerlere sahiptir.

Çukurova Sanayi İşletmeleri yerleşkesi kültür varlığı olarak tarihi, özgünlük, mimari, sosyal, teknolojik, ekonomik, doğal değerlere sahiptir. Bununla birlikte yerleşke ölçeğinde koruma altına alınmamıştır ve birkaç yapısı dışında kullanılmamaktadır. Bu yapıların terk edilmesi, Tarsus tarihi ve ülke tarihi için önemli olan bir endüstri mirası yerleşkesinin yok olmasına neden olacaktır. Çukurova Sanayi İşletmeleri, Tarsus'ta kent içinde kalmış tek dokuma fabrikası olması ve özgünlüğünü büyük ölçüde korumuş olması ile kent ve kentli için hem geçmişle bağ kurma hem de sosyal, ekonomik ve kültürel yararlar sağlama açısından büyük önem taşımaktadır. Yerleşkenin somut ve somut olmayan değerleri, yapı ve peyzaj alanları ile birlikte korunarak kent yaşamına dâhil edilmesi gerekmektedir. Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin alan ölçeğinde koruma kararı alınarak tescillenmesi bütünlüğü korumak için önemlidir. Özgün işlevine devam edemeyecek yapıların tescil sonrası korunarak yeniden işlevlendirilmesi gerekmektedir.

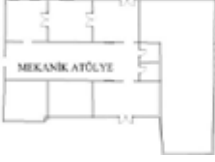

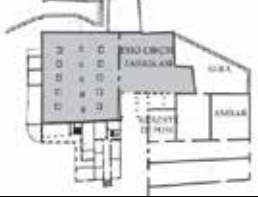
Yeniden işlevlendirme ile fabrika alanının tarihi ve kültürel değerlerinin korunarak kent hayatına kazandırılması sağlanabilir. Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin yeniden işlevlendirme kararı verilirken aşağıdaki koruma kriterlerine dikkat edilmesi önerilmektedir:

1) Yapıların özgün biçimlenmesinin korunması: Yerleşkede farklı dönemlerde inşa edilmiş farklı yapı

türleri bulunmaktadır. Yapılarda endüstri mimari izlerinin korunması için özgün mimari değerleri koruyacak müdahale kararları geliştirilmelidir. Böylelikle farklı dönemlere ait fabrika yapıları kendi dönemlerine özgü teknik ve mimari biçimlenmeleri ile korunarak geleceğe aktarılabilir.

- 2) Yapıların taşıma kapasitelerinin değerlendirilmesi: Yapılara verilecek yeni işlevlerin belirlenmesinde yapıların mekânsal hacmi, doğal ve yapay ışık kullanım durumu ve strüktürel durumları belirleyici olmalıdır.
- 3) Tarsus kentine katkı sağlaması: Çukurova Sanayi İşletmeleri faaliyette olduğu dönemde Tarsus halkı için sosyal ve ekonomik yarar sağlayan bir fabrikaydı. Özgün işlevini kaybeden fabrika 2016 yılında Uygulama İmar Planı'nda yükseköğretim eğitim alanı olarak gösterilmiştir. Bu imar değişikliği yerleşkenin eğitim kampüsüne dönüştürülmesine olanak sağlamaktadır. Alanın eğitim alanı olarak kullanılması durumunda dokuma ve tekstil eğitiminin dâhil edilmesi fabrikanın anısının yaşatılması için önemlidir. Fabrika alanının yeniden işlevlendirilmesinde Tarsus halkının sosyal ve ekonomik hayatına katkısı göz önünde bulundurulmalıdır.
- 4) Su kanalının açılması: Tarihi ve teknolojik öneme sahip olan hidroelektrik santralinin çalışmasını sağlayan su kanalının üstü günümüzde kapatılmış durumdadır. Bu kanalın açılması santralin özgün işlevini aktarmak için önemlidir.
- 5) Hidroelektrik santrali ve Eski Çırçır Fabrikası'nın müze olarak kullanılması: Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin en eski yapısı olan Çırçır Fabrikası, Tarsus'ta dokuma sanayi geçmişini ve Çukurova Sanayi İşletmeleri tarihini anlatan müze olarak yeniden işlevlendirilebilir. Çırçır Fabrikası'nın yanında yer alan Hidroelektrik Santrali, içinde bulunan dönemine ait makine ve teçhizatlarıyla teknolojik ve tarihi öneme sahiptir. Bu nedenle Tarsus'ta elektrik üretimi tarihini anlatan bir müze olarak düzenlenebilir. Bu çerçevede iki yapının müze olarak yeniden işlevlendirilmesi önerilmektedir.
- 6) Yerleşkenin ulaşılabilir olması: Yeniden işlevlendirme ile verilen işlevin fabrika alanının herkesçe kullanılabilirliğini sağlaması önemlidir. Bu bağlamda müze işlevi fabrika alanının Tarsus halkı ve ziyaretçilerce kullanımını destekleyecektir.
- 7) Çukurova Sanayi İşletmeleri'nin yerleşke ölçeğinde sunumunun düşünülmesi: Yeniden işlevlendirme çalışmaları kapsamında yapıların özgün işlevlerini anlatacak sunum düzenlemeleri yapılmalıdır.
- 8) Fabrika yerleşkesindeki doğal ve planlı peyzaj elemanlarının korunması: Yerleşke içinde yer alan çam, palmye, dut, incir ağaçları ile okalipütüs ağaçları için koruma kararları geliştirilmelidir.

Bu ölçekte bir yerleşkenin korunması ve yeniden kullanımının sağlanarak kent yaşamına dâhil edilebilmesi için mülk sahipleri ile birlikte yerel yönetimin ve sivil toplum örgütlerinin birlikte çalışması önemlidir.

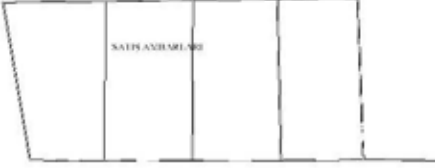

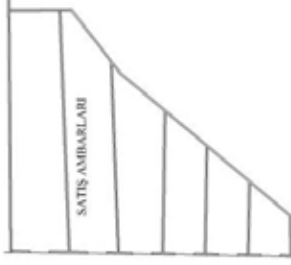

a. Basmahane/ Printhouse		
	a.1 Batı cephesi / West facade	a.2 Plan/ Plan
b. Desen Atölyesi/ Pattern Atelier		
	b.1 Güney cephesi/ South facade	b.2 Plan/ Plan
c. Demirci Atölyesi/ Blacksmith Atelier		
	c.1 Kuzeydoğu cephesi/ Northeast facade	c.2 Plan/ Plan
d. Mekanik Atölye/ Mechanical Atelier		
	d.1 Batı cephesi/ East facade	d.2 Plan/Plan
e. Konfeksiyon Atölyesi/Confection Atelier		
	e.1 Batı cephesi/ West facade	e.2 Plan/ Plan
f. Marangozhane/ Carpentry Shop		
	f. 1 Doğu cephesi/ East facade	f.2 Plan/ Plan
g. İplik Boya ve Fiske Dairesi/ Yarn Dye Shop		
	g.1 Güneybatı cephesi / Southwest facade	g.2 Plan / Plan
h. Eski Çiğirir Fabrikası / Old Çin Factory		
	h.1 Güneydoğu cephesi / Southeast facade	h.2 Plan / Plan

Levha 1: Üretim yapıları (Orhan, 2020) / Production buildings

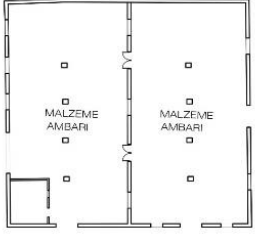

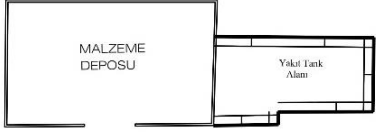
TARSUS'TA DOKUMA SANAYİNİN TARİHİ GELİŞİMİ VE ÇUKUROVA SANAYİ İŞLETMELERİ

<p>a. İdari Bina/ Administrative Building</p>		
<p>b. Genel Müdürlük Binası/ Headquarters Building</p>		
<p>c. Satın Alma Binası/ Purchasing Building</p>		
<p>d. Bilgi İşlem Merkezi/ Data Processing Center</p>		
	<p>d.1 Güneybatı Cephesi/Southwest facade</p>	<p>d.2 Plan/Plan</p>

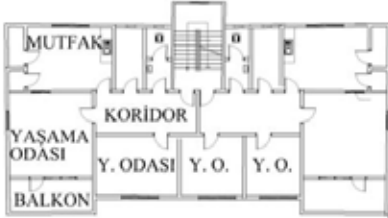

Levha 2: İdari binalar (Orhan, 2020) / Administrative buildings

a . Satış Ambarları/ Showroom Sales Warehouses		
	a.1 Güneydoğu Cehesi/ <i>Southeast Facade</i>	a.2 Plan/ <i>Plan</i>
b Showroom- Konf. Ambarı/ Showroom- Confection Warehouse		
	b.1 Güney Cehesi/ <i>South Facade</i>	b.2 Plan/ <i>Plan</i>
c . Satış Ambarı- Münferit Depolar/ Sales Warehouses- Stores		
	c.1 Güneydoğu Cehesi/ <i>Southeast Facade</i>	c.2 Plan/ <i>Plan</i>
d . Satış Müdürlüğü Ambarı / Sales Management Warehouse		
	d.1 Güneybatı cehesi/ <i>Southwest facade</i>	d.2 Plan/ <i>Plan</i>
e . Pamuk Ambarı/ Cotton Warehouse		
	e.1 Güneydoğu cehesi/ <i>Southeast facade</i>	e.2 Plan/ <i>Plan</i>

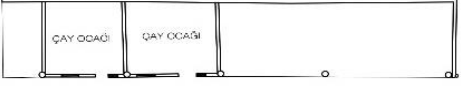
TARSUS'TA DOKUMA SANAYİNİN TARİHİ GELİŞİMİ VE ÇUKUROVA SANAYİ İŞLETMELERİ

f. Malzeme Ambarı/ Material Warehouse		
	f.1 Güneydoğu cephesi/ <i>Southeast facade</i>	f.2 Plan/ <i>Plan</i>
g. Boya ve Kimyevi Mad. Ambarı, Ofis /Paint and Chemicals W., Office		
	g.1 Güney cephesi/ <i>South facade</i>	g.2 Plan/ <i>Plan</i>
h. Malzeme Ambarı/ Material Warehouse		
	h.1 Güneydoğu cephesi/ <i>Southeast facade</i>	h.2 Plan/ <i>Plan</i>

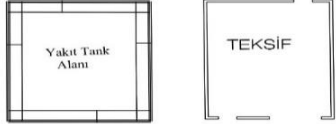

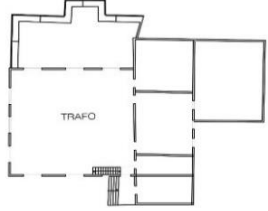

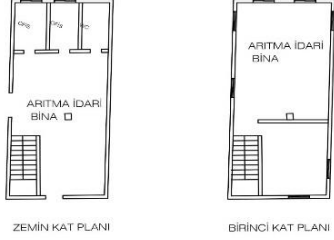
Levha 3: Depo yapıları (Orhan, 2020) / Warehouse buildings

<p>a. Yüksek katlı lojman yapısı/ High rise lodging structure</p>		
<p>b. Müstakil lojman yapıları/ Private lodging</p>		
<p>c. Kreş / Kindergarten</p>		
<p>d. Lokal Binası/ Club Building</p>		
<p>e. Soyunma Binası/ Locker Building</p>		
<p>f. Yemekhane, Mutfak ve Erzak Bölümü / Dining Hall, Kitchen</p>		

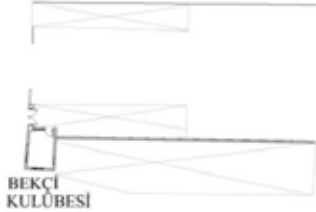

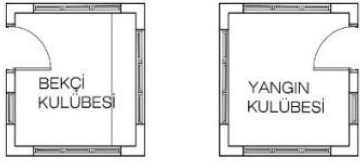

TARSUS'TA DOKUMA SANAYİNİN TARİHİ GELİŞİMİ VE ÇUKUROVA SANAYİ İŞLETMELERİ

g. Spor Salonu / Gym		
	g) Güneybatı cephesi / <i>Southwest facade</i>	g)Plan/Plan
h. Revir / Infirmary		
	h) Doğu cephesi / <i>East facade</i>	h)Plan/Plan
i. Çay Ocağı/ Tea house		
	i) Kuzeybatı cephesi / <i>Northwest facade</i>	i)Plan / Plan

Levha 4: Sosyal yapılar (Orhan, 2020) / *Social buildings*

a. Kazan Dairesi / Boiler Room		
	a) Doğu cephesi / East facade	a) Plan/ Plan
b. Teksif Binası/ Concentration Building		
	b) Güneydoğu cephesi/ Southeast facade	b) Plan/ Plan
c. Merkez Trafo B./ Central Transformer Building		
	c) Güneybatı cephesi/ Southwest facade	c) Plan/Plan
d. Hidroelektrik S./ Hydroelectric Power Plant		
	d)Kuzeybatı cephesi/ Northwest facade	d)Plan/Plan
e. Arıtma Tesisi- Kontrol B / Treatment Plant- Control B.		
	e) Güneybatı cephesi/ Southwest Facade	e)Plan/Plan

Levha 5: Teknik yapılar (Orhan, 2020) / Technical buildings

a. Bekçi Kulübesi/ Guard Room		
	a) Doğu cephesi/ <i>East facade</i>	a) Plan/ <i>Plan</i>
b. Bekçi Kulübesi ve Kontrol Kapısı/ <i>Guard Room- Control Door</i>		
	b) Kuzey cephesi/ <i>North facade</i>	b) Plan/ <i>Plan</i>
c. Bekçi Kulübesi ve İtfaiye Kulübesi/ <i>Guard Room and Fire Station</i>		
	c) Güney cephesi/ <i>South facade</i>	c)Plan/ <i>Plan</i>
d. İtfaiye Kulübesi/ Fire Station		
	d) Güneybatı cephesi/ <i>Southeast facade</i>	d)Plan/ <i>Plan</i>

Levha 6: Güvenlik yapıları (Orhan, 2020) / *Security buildings*

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, A.; BAŞ, Y; TEKİN, R. Ve KAŞIKÇI, O., 1993.

Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf, İstanbul: Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları,

ALPAN, A., 2012.

Eski Sanayi Alanlarının Yazındaki Yerine ve Endüstri Arkeolojisinin Tarihçesine Kısa Bir Bakış, **Planlama**, 1, 21-28.

AUGUSTUS, J., 1915.

The Life of a Citizen, New York City: The Vail-Ballou Press.

GÖK, U., 2016.

370 - 389 - 404 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicillerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1324/1325 / M. 1906/1908), yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Van: T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

HUDSON, K., 2015.

Industrial Archaeology An Introduction, Londra- New York: Routledge.

ICOMOS-TICCIH. 2011.

Endüstri Mirası Sitleri, Yapıları, Alanları ve Peyzajlarının Korunması için ICOMOS-TICCIH Ortak İlkeleri. "Dublin İlkeleri".

MARTİN, P., 2012.

Industrial Archaeology, James Douet (ed) Industrial Heritage Re- Tooled The TICCIH guide to Industrial Heritage Conservation, Lincolnshire: Cagnegie Publishing Ltd, s.40-47.

ÖZ, H., 2012.

Tarsus Tarihi, Tarsus: Özgür Ofset.

ÖZ, H., 2016.

Tarsus Ticaret Tarihi, Tarsus: Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayını-3.

PIŞMANLIK, U., 2011.

Çukurova Fabrikası Elektrik Üretim Santrali, Uğur Pişmanlık (ed) Türkiye'de İlk Elektrik Tarsus ve Barajları, Tarsus: Aratos Kitaplığı Kültür Dizisi 22; 32-54.

SANER, M., 2012.

Endüstri Mirası: Kavramlar, Kurumlar ve Türkiye'deki Yaklaşımlar, Planlama, 52, 53-66.

ŞEN, H., 2011.

310 No'lu Şer'iyeye Sicil Defteri'ne Göre Tarsus Mahkemesi'nde Görülen Davalar (H. 1283-1290/M. 1866-1873), yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Sosyal

Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Niğde: Niğde Üniversitesi.

UĞUZ, S., 2011.

I. Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Tarsus (1876-1926), , yayımlanmamış Doktora tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

ULUTAŞ, S., 2015.

19 Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Mersin: Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları-2.

- 1973. "Çukurova Sanayi İşletmeleri Tarsus", **Turizm Mecmuası**, Cilt:17, sayı özel.
- 29 Ekim 1946. "Çukurova Sanayi İşletmeleri Türk Anonim Ş.", **Gülek Gazetesi**, 5.
- 4 Ocak 1966. "70 işçi aç kaldı" **Cumhuriyet Gazetesi**, 5.
- 11 Nisan 2005. "Tarihi Berdan I Fabrikası Modern Çarşı Olmak İçin Görücüye Çıkacak" **Tarsus Yeni Doğu**, 1.

URL-1: 20 Şubat tarihinde <https://www.metmuseum.org/blogs/now-at-the-met/features/2010/this-weekend-in-met-history-november-21>'den alındı.

URL-2: 25 Şubat tarihinde <https://www.haberler.com/sirket-haberleri-98-haberi/>'den alındı.